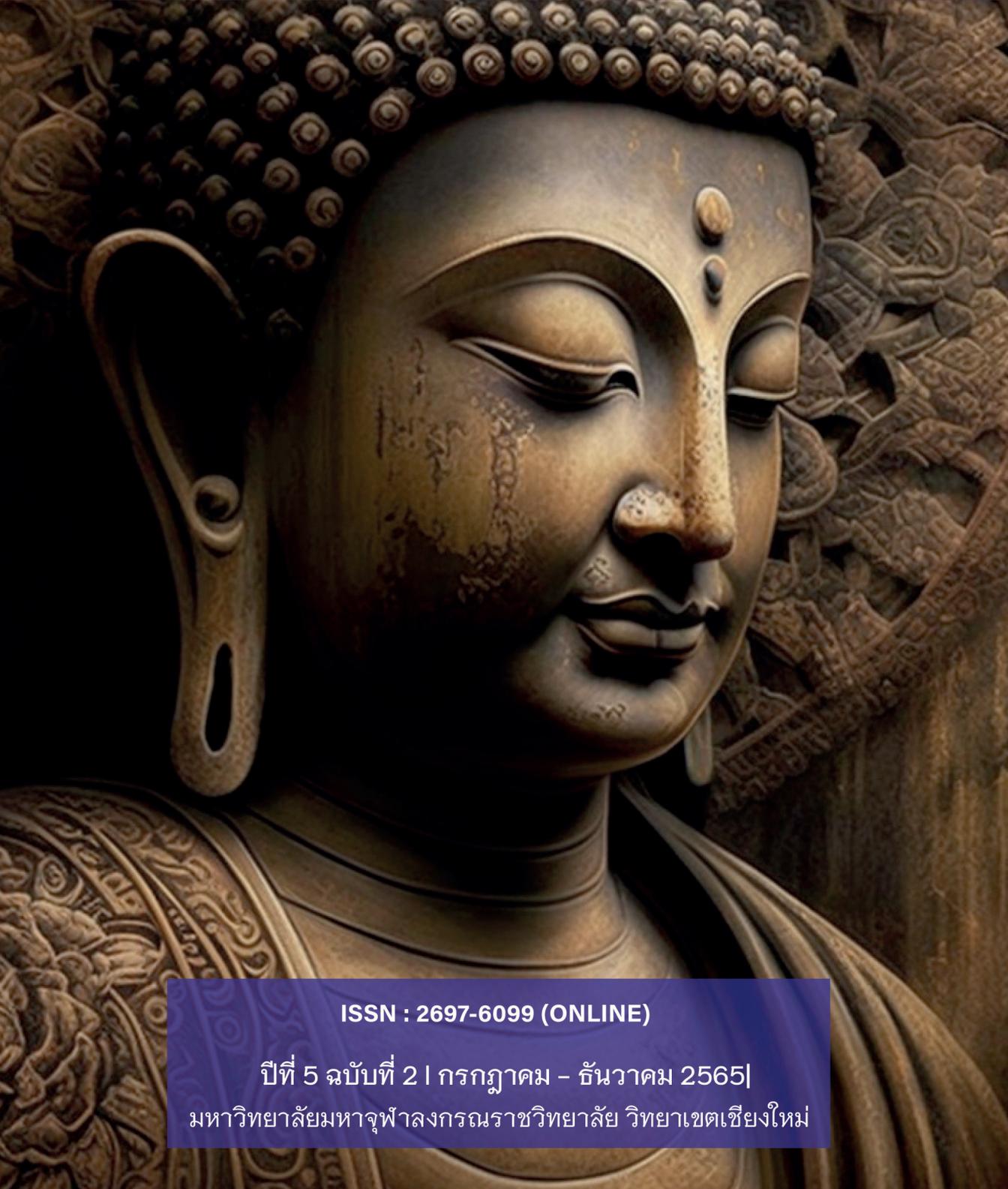

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

06

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 | กรกฎาคม - ธันวาคม 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

เหล่าเทวดาและผีที่รักษาพระธาตุพนม Angels and ghosts guarding Phra That Phanom

ธณิกานต์ วรธรรมานนท์

Tanikan Warathammanon

ภัณฑารักษ์ชำนาญการ หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่
Expert curator, Head of the Chiang Saen National Museum

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

Sirisak Apisakmontree

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus
Corresponding Author, Email: tanikan@gmil.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์เทวดาและผีที่รักษาพระธาตุพนม พบว่าเทวดาที่รักษาพระธาตุพนม ได้แก่ พระแม่ธรณีรักษาพื้นดิน บริวารพระอินทร์รักษาท้องฟ้า และบริวารของท้าวจตุโลกบาลที่มีอำนาจในทิศทั้ง 4 รวมทั้งสิ้น 6 องค์ ผิมเหศักดิ์ที่รักษาพระธาตุพนมมี 3 องค์ ได้แก่ เจ้าแสนเมือง รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า เจ้าเมืองขวา รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก เจ้าโต่งกาง (โต่งกว้าง) รักษาหน้า ดิน เจดีย์ ตั้งแต่ปากน้ำเซไหลตกปากท่าทิศใต้ นอกจากนี้ยังมีผีเจ้าเฮือนที่เดิมหมายถึงผู้ปกครองข้าโอกาสซึ่งพระกษัตริย์ถวายไว้ให้ดูแลรักษาพระธาตุพนม เรียกพันเฮือนหิน หรือพระยาธาตุ ทั้งนี้เทวดาทั้ง 6 ผิมเหศักดิ์ทั้ง 3 มีฤทธิ์อำนาจบันดาลให้ผู้กราบไหว้สมความปรารถนาได้

คำสำคัญ: เทวดา, ผี, พระธาตุพนม

Abstract

This article aims to analyze the angels and ghosts that guard Phra That Phanom. The results of the research revealed that the deities that protect Phra That Phanom are Phra Mae Thoen protecting the ground. Indra guards the sky and the family of Thao Jatulokban who has power in all 4 directions, a total of 6 bodies. There are 3 Phi Ma He Sak that guard Phra That Phanom, namely Chao Saen Muang, Chao Mueang Khu, and Chao Tong Kang (Tong Kwang). There is also a Phi Chao Huan. which in the past meant the rulers of the people that the king had consecrated to preserve Phra That Phanom, call a Pun Huen Hin or Phrayathat. These angels and ghosts have the power to inspire worshipers to fulfill their wishes.

Keywords: Angels, Ghosts, Phra That Phanom.

บทนำ

พระธาตุพนมเป็นพระเจดีย์โบราณ มีความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของผู้คนสองฝั่งไทย-ลาวของแม่น้ำโขง ภายในประดิษฐานพระอัฐกธาตุ ในตำนานว่ามีเทวดาและมเหศักดิ์ 3 ตนรักษาพระธาตุ มีฤทธิ์อำนาจดลบันดาลให้คนทั้งหลายสมปรารถนาได้ ดังว่า “...ภิกขุสังฆะ ข้าโอกาสทั้งหลาย แลปุคคละผู้ใด คือว่า นักบวชแลคฤหัสถ์ ผู้เป็นใหญ่ก็ได้ ได้กระทำบุญรักษา สิลเมตตภาวนา ได้ให้ทานอันใดอันหนึ่งก็ดี ให้หยาดน้ำอุทิศไปถึงเทพบุตรแลมเหศักดิ์ 3 ตน เอาอัฐกธาตุเป็นที่พึ่งแล แม้นว่าปรารถนาเอาอันใดก็ดี เทวดามเหศักดิ์ทั้งหลาย หากคำชู้ให้ผู้จําเรียด้วยสมบัติข้าวของ มีอายุมั่นยืนแก่ปุคคละผู้ปรารถนานั้นแล...” (กรมศิลปากร, 2563: 15) แต่เทวดา และมเหศักดิ์ทั้ง 3 นั้นคือใคร จะได้วิเคราะห์ไว้ในบทความนี้

เทวดาประจำทิศทั้ง 6

ในอัฐกธาตุนิทานฉบับความสมบูรณ์ (กรมศิลปากร, 2537: 80) อธิบายเรื่องเทวดาที่รักษาพระธาตุพนมไว้ว่า ภายหลังจากที่พระวิสุกรรมได้ตกแต่งอุบมุงเป็นที่เรียบบริเวณ

แล้ว มีเทวดาเข้ารักษาพระอรัญคธาตุใน 6 ทิศ ได้แก่

- 1) ทิศเหนือ มีเทวดาชื่อ วนปคุมพ มีบริวาร 1000 อยู่รักษา
- 2) ทิศใต้ มีเทวดาชื่อ ภูมปติรุกขา มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 3) ทิศตะวันออก มีเทวดาชื่อ สรุทธกา มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 4) ทิศตะวันตก มีเทวดาชื่อ โพธิรุกขปัตตะ มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 5) พื้นดิน มีเทวดาชื่อ สุนทริณี มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 6) อากาศ มีเทวดาชื่อ วิจิตตเลขา มีบริวาร 1000 อยู่รักษา ทำหน้าที่

เทวดาประจำทิศทั้ง 4 มีหน้าที่รักษาเครื่องบูชาที่พระอินทร์ตกแต่งไว้บูชาพระอ

รัญคธาตุ
เทวดาประจำพื้นดิน มีหน้าที่รักษาข้าวของเงินทองที่พระยาทั้ง 5 บูชาไว้เบื้องล่าง
เทวดาประจำอากาศ มีหน้าที่เตือนเทวดาทั้งหลาย

ในตำนานพระธาตุนมฉบความโดยย่อ (กรมศิลปากร, 2563: 13) อธิบาย
เหตุการณ์เดียวกันนี้ว่า พระอินทร์ได้สั่งให้วิสุกรรมเทวบุตรจัดหาเทวดามารักษาอรัญคธาตุ ดังนี้

1) เทวดาชื่อ วิจิตตเลขา อยู่รักษาภยบน มีวิมาน ณ ปราสาทตั้งอยู่เหนืออากาศ
มีบริวาร 1000 ตน

2) เทวดาชื่อ วันนะสะกุมพะ อยู่รักษาด้านเหนือ มีบริวาร 1000 ตน

3) เทวดาชื่อ สารุทธกา อยู่รักษาด้านตะวันออก มีบริวาร 500 ตน

4) เทวดาชื่อ ภูมปฏิกุขา อยู่รักษาด้านใต้ มีบริวาร 500 ตน

5) เทวดาชื่อ โพธิปฏิกุขา อยู่รักษาด้านตะวันตก มีบริวาร 500 ตน

6) เทวดาชื่อ สุนธรรณี อยู่รักษาพื้นภายลุ่ม รักษาของพระยาทั้ง 5 บูชาพระอรัญ
คธาตุ มีบริวาร 500

เทวดาเหล่านี้เป็นใคร

ในพระพุทธศาสนา เทวดาที่รักษาโลกประจำทิศทั้ง 4 เรียกว่า จตุโลกบาล เป็น
เทวดาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช มี 4 องค์ ได้แก่

1) ทิศตะวันออก มีท้าวธตรฐเป็นใหญ่ มีบริวารเป็นคนธรรพ์

2) ทิศใต้ มีท้าววิรุฬหกเป็นใหญ่ มีบริวารเป็นกุมภัณฑ์

3) ทิศตะวันตก มีท้าววิรูปักษ์เป็นใหญ่ มีบริวารเป็นนาค

4) ทิศเหนือ มีท้าวภูเวร (เวสสุวัณ) เป็นใหญ่ มีบริวารเป็นยักษ์ (ที.ปา. 11/278/171-175)

ท้าวจตุโลกบาล มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา มีความเกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธเจ้าอยู่หลายตอน เช่นในครั้งที่พระโพธิสัตว์ได้เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา ท้าวจตุโลกบาลได้เข้าไปอารักขาเพื่อไม่ให้มนุษย์หรืออมมนุษย์เบียดเบียนพระโพธิสัตว์และพระมารดา หรือเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกบรรพชา ท้าวจตุโลกบาลก็อารักขาประจำตำแหน่ง ทำมาถรณ์หรือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงประทับอยู่ใต้ต้นราชายตนะ มีสองพ่อค้ำคือ ตปุสสะและภัลลิกะ ถวายข้าวสัตตผงข้าวสัตตคูก่อน ท้าวจตุโลกบาลได้นำบาตรมาจากทิศทั้ง 4 น้อมถวายแด่พระพุทธเจ้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าท้าวจตุโลกบาลยังได้ช่วยดูแลอาการอาพาธของพระสารีบุตร เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จไปโปรดมารดา (จอมพล สมหวัง พระสุกฤษฏ์ ปิยสิโล, 2561:18) และคอยรักษาเตาเพลิงทั้ง 4 ทิศ เมื่อครั้งนางสุชาดาหุงข้าวมธุปายาสไปถวายพระโพธิสัตว์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม, 2554:97) บทบาทของท้าวจตุโลกบาลที่ปรากฏในจตุมหาราชสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย คือการตรวจสอบดูแลความเป็นไปในโลกมนุษย์ ในวัน 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ ว่าในหมู่มนุษย์ที่เกื้อกูลบิดามารดาสมณพราหมณ์และอยู่จำอุโบสถทำบุญกันมากหรือน้อย แล้วนำไปบอกกล่าวในสุธัมมาเทวสภาพนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (อง. เอก. 20/38/195)

ท้าวจตุโลกบาล จึงเป็นเทวดาที่มีความเกี่ยวข้องกับทิศทั้ง 4 ด้วยเหตุนี้ เทวดาที่รักษาทิศทั้ง 4 ของพระธาตุพนม จึงน่าจะเป็นบริวารของท้าวจตุโลกบาลด้วย ดังนี้

- 1) ทิศเหนือ มีเทวดาชื่อ วนปคุมพ เป็นบริวารของท้าวภูเวร (เวสสุวัณ) ซึ่งเป็นยักษ์
- 2) ทิศใต้ มีเทวดาชื่อ ภูมปติรุกขา เป็นบริวารของท้าววิรุฬหก ซึ่งเป็นกุมภัณฑ์
- 3) ทิศตะวันออก มีเทวดาชื่อ สรุทธกา เป็นบริวารของท้าวธตรฐ ซึ่งเป็นคนธรรพ์
- 4) ทิศตะวันตก มีเทวดาชื่อ โพธิรุกขปัตตะ เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ ซึ่งเป็นนาค

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาชื่อเทวดาที่รักษาทิศทั้ง 4 ขององค์พระธาตุพนม พบความน่าสนใจว่า ชื่อเหล่านี้ได้บ่งบอกถึงธรรมชาติบริเวณรอบองค์พระธาตุ ได้แก่ ป่าไม้ ต้นไม้ และบึงน้ำ ดังนี้

วณปคุมพ หมายถึง พุ่มไม้ ดงไม้ แนวไม้

ภูมปติรุกขา หมายถึง ต้นไม้ที่เป็นใหญ่ อาจเป็นไม้เลื้อยหรือไม้เครือขนาดใหญ่ก็ได้

โพธิรุกขปัตตะ หมายถึง ต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ที่มีใบตกคืน

สรุทธา หมายถึง บึง หนองน้ำ

ชื่อเหล่านี้ จึงเป็นชื่อที่บ่งบอกสภาพแวดล้อมองค์พระธาตุพนม
ด้วยเหตุนี้

1) ทิศเหนือขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีตม (ป่า) ไม้ เป็นที่อยู่อาศัยของเทวดา
ชื่อว่าวนปคุม มีสถานะเป็นยักษ์ โดยเป็นบริวารของท้าวภูเวระ (เวสสุวัณ) มีบริวาร 1000 คน

2) ทิศใต้ขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีต้นไม้ใหญ่ หรือไม้เลื้อย ไม้เครือขนาดใหญ่
เป็นที่อยู่อาศัยของเทวดาชื่อว่าภุมปติรุกขา มีสถานะเป็นกุมภภัณฑ์ โดยเป็นบริวารของ
ท้าววิรุฬหก มีบริวาร 500 คน

3) ทิศตะวันตกขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัย
ของเทวดาชื่อว่าโพธิรุกขปัตตะ มีสถานะเป็นนาค โดยเป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ มีบริวาร
500 คน

4) ทิศตะวันออกขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีบึงใหญ่ คือ บึงธาตุ เป็นที่อยู่อาศัย
ของเทวดาชื่อว่าสรุทธกา มีสถานะเป็นคนธรรพ์ โดยเป็นบริวารของท้าวธตรฐ มีบริวาร 500 คน
ส่วนทิศด้านบนคืออากาศและทิศด้านล่างนั้น มีเทวดาประจำดังนี้

5) ทิศเบื้องบน คือ อากาศ มีเทวดาประจำชื่อว่าวิจิตรเลขา คำนี้มีความหมายถึง
เขตแดนที่งดงาม เป็นเทวดารักษาเขตแดนโดยรอบพระธาตุ เพราะมีวิมานอยู่ในอากาศจึงมองเห็น
เขตแดนทั้งหมดของพระธาตุพนมได้ มีบริวาร 1000 คน

6) ทิศเบื้องล่าง คือ พื้นดิน มีเทวดาประจำชื่อว่าสุนทริณี หรือสุนธระธรณี อันเป็น
พระนามของพระแม่ธรณี มีบริวาร 500 คน

เหตุที่เทวดาทิศเหนือและทิศเบื้องบน มีบริวารมากถึง 1000 คน ในขณะที่
เทวดาทิศอื่นๆ มีบริวารเพียง 500 คนนั้น เข้าใจว่า ทิศเหนือนั้นเป็นทิศที่อยู่ของท้าวภูเวระ
(เวสสุวัณ) อันเป็นหัวหน้าของเทวดาจตุโลกบาล ส่วนทิศเบื้องบนนั้นเป็นทิศของพระอินทร์ ที่
เป็นใหญ่กว่าท้าวจตุโลกบาลทั้งหมด คือเป็นทิศของหัวหน้าเทวดาจึงมีบริวารมากกว่านั่นเอง

ฝึมหาศักดิ์

ฝึมหาศักดิ์นี้ ปรากฏเฉพาะในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขป ไม่ปรากฏ
ในอุรังคธาตุนิทานฉบับความสมบูรณ์ ดังนี้

“...ถัดนั้นยังมีเทพมเหศักดิ์ 3 ตน มีเตชะอานุภาพมากนักรักษาอุรังคธาตุ อยู่ (ริมบึง) เบื้องเหนือวันออก 2 ตน ตน 1 ชื่อว่า ทักขิณรัฐฐา คือ เจ้าเมืองขวา ตน 1 ชื่อว่า สะตะสหัสสะรัฐฐา คือว่า เจ้าแสนเมือง ตน 1 ชื่อว่า นคะนุกุฎฐา คือว่า เจ้าโต่งกว้างอยู่กัวันออก ฟากน้ำเซ ตก้าใต้แล (ตะวันออกฟากน้ำเซตกทิศใต้) มเหศักดิ์ 3 ตนนี้เป็นหมู่บ้านตาเมือง อยู่รักษาอุรังคธาตุศาสนาบ้านเมือง...” (กรมศิลปากร, 2563: 13)

มเหศักดิ์ เป็นคำพื้นถิ่นอีสาน หมายถึง เจ้าผีซึ่งเดิมเป็นเจ้าเมืองในถิ่นนั้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 888) สอดคล้องกับความเชื่อในชุมชนอีสานที่เชื่อว่า ผีมเหศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง เป็นเจ้าเมือง นักรบ ที่พาผู้คนอพยพมาตั้งบ้านเรือน เมื่อตายไปชาวบ้านจึงตั้งศาลและอัญเชิญดวงวิญญาณให้เป็นมเหศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง (บำเพ็ญ อุบล, 2542 : 3542-3546) โดยชาวบ้านมักเรียกว่า เจ้าพ่อ เช่น เจ้าพ่อกุดป่องเป็นมเหศักดิ์หลักเมืองเลย เจ้าพ่อพระวอเป็นมหาศักดิ์หลักเมืองหนองบัวลำภู เจ้าพ่ออุเทนเป็นมเหศักดิ์หลักเมืองท่าบ่อ เจ้าพ่อคำแดงเป็นมเหศักดิ์หลักเมืองบ้านแพง เป็นต้น แต่ละชุมชนจะมีพิธีบวงสรวงเช่นไหว้เป็นประจำทุกปี ในช่วงเดือน 6 และเดือน 7 ตามฮีตสิบสอง (ภานุพงษ์ อุดมศิลป์, 2554 : 30)

ด้วยเหตุนี้ เจ้าเมืองขวา เจ้าแสนเมือง เจ้าโต่งกว้าง ที่ระบุในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปว่าเป็นผีมเหศักดิ์นั้น อาจเป็นเจ้าเมืองหรือผู้เป็นใหญ่ในท้องถิ่นมาก่อนเมื่อสิ้นชีพแล้วจึงเป็นเจ้าแห่งผีหรือเทพที่มีฤทธิ์มาก ทำหน้าที่รักษาบ้านเมือง พระพุทธศาสนาและพระธาตุพนม

เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโต่งกาง (โต่งกว้าง) เป็นใคร

ในพื้นที่เมืองพนม (ประวัติวงศ์เจ้าเมืองพนม) (พระมหาดวง รามางกูร, 2476) ระบุประวัติของบุคคลทั้ง 3 ว่า เป็นหลานของพระยานันทเสน ลูกพระยาสุวัณณะเสนากับนางจันทระระดับดี

พระยานันทเสน เป็นหนึ่งในกษัตริย์ทั้ง 5 ที่ได้ประดิษฐานพระอุรังคธาตุในอุบมุง และเป็นใหญ่กว่าคนและเทวดาทั้งหลายในการดูแลรักษาอุรังคธาตุ ดังว่า “...คนแลเทวดาทั้งหลายมีพญานันทเสน อยู่เมืองมรุกขนครนั้น เป็นเค้าหากอุปัฏฐากรักษาธาตุพระพุทธเจ้าเสี้ยงกาลนานนัก...” (กรมศิลปากร, 2563: 15)

ครั้งเมื่อสร้างพระธาตุพนมเสร็จแล้ว พระยานันทเสน (ผู้เป็นประธานในการดูแลรักษาพระธาตุพระพุทธรเจ้า) จึงมีพระราชอาญาถามท้าวพระยาเสนามนตรีว่า ใครจะมารักษา

อุบมุงพระมหาธาตุเจ้า บัดนั้นยังมีเจ้า 3 พี่น้อง ตนพี่มีชื่อว่าเจ้าแสนเมือง ตนน้องผู้ 1 มีชื่อว่าเจ้าเมืองขวา ตนน้องผู้ 2 ชื่อว่าเจ้าโตะกวาง อาสารักษาพระมหาธาตุ

พระยานันทเสนจึงมีพระราชอาชญาให้ทั้ง 3 เป็นพระยาเมือง

ตนพี่ให้มีชื่อว่า “พระยาสะตะสหัสสะระณะราชา” ให้รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า

ตนน้องที่ 1 ใช้ชื่อว่า “พระยาทะชีณณะระณะราชา” รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก

ตนน้องที่ 2 ให้ชื่อว่า “พระยานาคะคุตะวัตถารราชา” ให้รักษาน้ำดิน อุบมุงพระมหาธาตุเจ้าตั้งแต่ปากน้ำเซไหลตกปากก่าทิศใต้

ในใบลานโพธิสาลาชกหมาย (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2520: 18) กฎหมายสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช ปรากฏตำแหน่งข้าราชการราชสำนัก ตำแหน่งชื่อบ้านขางเมือง 10 ตำแหน่ง ในนั้นมีตำแหน่งเมืองแสน ทำหน้าที่ควบคุมกำลังพลของเมือง เทียบเท่าตำแหน่งสมุหกลาโหม เมืองกลางและเมืองขวา มีหน้าที่ดูแลพัสดุทุกอย่างของเมือง และเป็นผู้ดูแลนักโทษตามคำสั่งของอาชญาสี่ (กษัตริย์ เจ้าเมือง อุปฮาดราชวงศ์ และราชบุตร) รวมทั้งดูแลวัดวาอารามด้วย ส่วนในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (อรุณ นันทจักร, 2529: 211-215) แบ่งตำแหน่งข้าราชการไว้เป็น 14 ฝ่าย ตำแหน่งเมืองแสน เมืองขวา เป็นเสนาบตีฝ่ายขวา ส่วนเมืองกลางเป็นเสนาบตีฝ่ายกลาง สำหรับตำแหน่งเมืองแสนเป็นอัครเสนาบตีมีค่าชั้นคอ 1,600 เมืองขวาเป็นจตุสดมภ์ มีค่าชั้นคอ 1,400 และเมืองกลางเป็นอัครสดมภ์มีค่าชั้นคอ 1,200 สำหรับค่าชั้นคอ คือ ศักดินา คือ อำนาจในการครอบครองที่นา

จากลักษณะกฎหมายของล้านช้าง จึงสันนิษฐานว่า เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโตะกวาง น่าจะเป็นตำแหน่งข้าราชการสำนัก โดยเจ้าแสนเมืองคือตำแหน่งเมืองแสน เจ้าเมืองขวาคือตำแหน่งเมืองขวา ส่วนเจ้าโตะกวางคือตำแหน่งเมืองกลาง (เมืองกลาง เมืองกว้าง) บางทีเรียกเจ้าโตะกวาง

อย่างไรก็ตาม ยังมีเรื่องเล่าที่ปรากฏในพื้นที่เข่งไฟ ระบุว่า ทั้ง 3 เป็นเจ้าเมืองและเป็นพี่น้องกัน มีคว้นปกครองในบริเวณลุ่มน้ำโขง พระอนุชาคนแรก คือ เจ้าเมืองขวา ปกครองบ้านเมืองอยู่ทางตอนเหนือ ครอบคลุมอาณาบริเวณสามหมื่นเมืองเพียง แขวงหลวงพระบางในปัจจุบัน พระอนุชาคนที่สอง เป็นเจ้าโตะกวาง ปกครองเมืองทางตอนใต้ ครอบคลุมพื้นที่แถบ

บริเวณวัดพุ จำปาสัก ส่วนองค์ที่ 3 เป็นพี่ชาย คือ เจ้าโต้งกว้าง ปกครองบ้านเมืองอยู่ท่าคอย เป็นบ้านเมืองอาณาจักรศรีโคตรบูรณแห่งแรก บริเวณใกล้ปากลำเซบั้งไฟ

ด้วยเหตุนี้ เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโต้งกาง (โต้งกว้าง) อาจเป็นเจ้าเมืองมาก่อนและได้รับอาสาเป็นผู้เฝ้ารักษาพระอัฐิธาตุในสมัยพระยานันทเสน หรือเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในราชสำนักก็เป็นไปได้ เจ้าแสนเมืองมีหน้าที่รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า เจ้าเมืองขวามีหน้าที่รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก และเจ้าโต้งกางหรือโต้งกว้างมีหน้าที่พื้นที่ตั้งแต่ปากน้ำเซถึงพระธาตุพนม

เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโต้งกว้าง ตายอย่างไรจึงกลายเป็นผีมหะศักดิ์

การเป็นมหะศักดิ์รักษาพระธาตุได้นั้น ต้องตายเป็นผีก่อน

ในตำนานพระธาตุพนมว่า เมื่อพระยานันทเสนได้มอบอำนาจพร้อมพระราชทานชื่อให้กับเจ้าทั้งสามแล้ว บัดนั้นพระยานาคะคุตตะวิตถารราชจึงเอาดาบด้ามแก้วมณีตัดเอาหัวตนบูชาพระมหาธาตุแล หัวจึงเกิดเป็นนาคตน 1 มีปากกว้าง มีตาสีแดงกำ เจ้าพี่น้องทั้ง 2 จึงนัดว่าให้เจ้าน้องอยู่รักษาน้ำโขงไหลออกน้ำเซตกปากกำได้ (กรมศิลปากร, 2563: 15)

ด้วยเหตุนี้พระยานาคะคุตตะวิตถารราช (เจ้าโต้งกว้าง) จึงกลายเป็นผีมหะศักดิ์อยู่รักษาพระธาตุ มีอิทธิฤทธิ์มากที่สุด

เรื่องการตายเป็นผีมหะศักดิ์รักษาพระธาตุนี้ ยังมีสำนวนที่ต่างออกไปบ้าง เช่น เมื่อเจ้าทั้ง 3 รับอาสารักษาพระธาตุแล้ว เจ้าคำแสนจึงกระโดดลงมาตายทางทิศตะวันตก เจ้าโฮงกลางกระโดดลงมาตายทางทิศเหนือ เจ้าโต้งกระโดดลงมาทางทิศตะวันออก และวิ่งมาตายที่บึงหัวแตก เป็นสระที่อยู่หน้าพระธาตุ (พิเชฐ สายพันธ์, 2542: 42-48)

อีกสำนวนหนึ่งว่า เจ้าเมืองทั้งสามดังกล่าวได้ตัดสินใจยอมเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อให้ดวงวิญญาณของพวกตนอยู่เฝ้ารักษาองค์พระธาตุพนมสืบไป โดยเจ้าโต้งกว้างได้ใช้ดาบฟันคอน้องชายทั้งสองคนแล้วฟันคอของตัวเองตาม ดวงวิญญาณทั้ง 3 จึงทำหน้าที่ปกปักรักษาองค์พระธาตุพนม (สพสันต์ เพชรคำ, 2554: 144-145)

อีกสำนวนว่า ในสมัยที่สร้างพระธาตุพนมเสร็จ ได้มีความขัดแย้งกันในเรื่องการเฝ้าพระธาตุ ดังนั้นจึงมีการทดสอบความสามารถว่าหากใครกล้ากระโดดจากยอดพระธาตุลงมาจะเป็นผู้นำในการเฝ้าพระธาตุพนม ปรากฏผู้ที่กระโดดจากยอดพระธาตุลงมาโดยไม่เป็นอะไรเลย คือ เจ้าต๋วงกว้าง (ทศพล อาญาหาญ, 2542:79)

มีข้อสังเกตว่า ความตายของทั้ง 3 พระองค์ตามเรื่องเล่านั้น เกิดจากการกระโดดลงมาจากยอดพระธาตุ หรือตัดหัวตนบูชาพระมหาธาตุ นับเป็นการตายร้าย ในลักษณะเดียวกับความเชื่อเรื่องผีนัตของพม่า ที่เป็นวิญญาณของบุคคลที่ตายผิดธรรมชาติ เช่น ตายโง่ ตายด้วยโรคระบาด หรือถูกลอบสังหาร เพราะเชื่อว่าผีมีแรงจิตและฤทธานุภาพสูงกว่าผีทั่วไป และมักเป็นผู้มีประวัติเป็นที่กล่าวขานหรือยกย่องนับถือมาก่อน ดังที่ในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปว่า เทพมหะศักดิ์ 3 ตน มีเศษะอานุภาพมาก (กรมศิลปากร, 2563:13)

เรื่องการไว้คนตายให้รักษาพระธาตุพระพุทธเจ้าเช่นเรื่องผีมหะศักดิ์ทั้ง 3 ข้างต้น ยังปรากฏในตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตามเนื้อเรื่องเล่าว่า พระยาพลราชที่เสวยราชสมบัติใกล้เมืองลัมภักกับนครรัฐข่าวว่าพระธาตุพระพุทธเจ้ามีอยู่ในเมืองลัมภักกับนคร จึงให้คนชุดลงทำลายยนต์ที่รักษาพระธาตุ แต่ไม่สามารถทำลายได้ จึงฆ่าคน 4 คน เอาหัวเข้าสุ่มกันเหยียดตีนไปทิศทั้ง 4 เพื่อรักษาพระธาตุ ดังว่า “...พระยามีใจอันเคียดนักจึงถมหลังยนต์นั้นขึ้นมา แล้วก็ฆ่าคน 4 คนอันผิดไว้ในท่ากางขุม เอาหัวเข้าสุ่มกันเหยียดตีนไปทิศทั้ง 4 เพื่อจักหื้อรักษาสรรีธาตุพระเปนเจ้า แล้วพระยาก็จึงหื้อถมขึ้นมาเพียงดินดีตั้งก่อนเก่า แล้วพระยาก็จึงเจียรจากับด้วยอามาจทั้งหลายว่าเมื่อใดยนต์อันนี้หักคร่ำมิน เรายังจักมาเอาสรีธาตุพระเป็นเจ้ามินชะแล...” (กรมศิลปากร, 2484: 68)

ทั้งนี้ทั้งนั้นในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิศดาร) (พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา), 2551: 63–64) ได้ระบุที่ตั้งของศาลผีมหะศักดิ์ทั้ง 3 ว่า “...เทวดามหะศักดิ์หลักเมือง 3 ตนนั้น ตนหนึ่งชื่อว่า “ทักษิณรัฐฐา” คือเจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัด ทางตะวันออกเฉียงใต้ ตนหนึ่งชื่อว่า “สหัสรัฐฐา” คือ เจ้าแสนเมือง อยู่ริมบึงตะวันออกเฉียงเหนือ (แต่ก่อนมีหออยู่ริมบึงตรงมุม ร.ร.ธาตุพนม ด้านเหนือขึ้นไป) ตนหนึ่งชื่อว่า “นาคกภูววิตถาร” คือ เจ้าโถ่งกว้าง อยู่ปากเขตกก้ำใต้ ผึ่งซ้ายแม่น้ำโขง...”

ผีเจ้าเฮือน

ในปัจจุบันมีการเรียกผีมหะศักดิ์ว่าผีเจ้าเฮือน มี 3 ตนได้แก่เจ้าโถ่งกว้าง เจ้าแสนเมือง และเจ้าเมืองขวา ผีที่มีอำนาจมากที่สุดในบรรดาทั้ง 3 ตน คือ เจ้าโถ่งกว้าง เรียกเจ้าเฮือนใหญ่

พิธีสังเวยเจ้าเฮือน (เลี้ยงหอลงโฮง) จะจัดขึ้นทุกปี ปีละครั้ง ตั้งแต่วันขึ้น 3 ค่ำ ถึงขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6

ผู้ประทับทรง มีนางเทียม 3 เจ้าเฮือน นางเทียมบริวาร นางเทียมเสนาหมากซีก้า
ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 เป็นพิธีบายศรีสู่ขวัญ จัดขึ้นที่บ้านนางเทียม โดยจะเรียก
ประชุมข้าโอกาสที่บ้านนางเทียมเพื่อจัดพิธี

ในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 จัดพิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้าเฮือน 3 องค์ ที่หอเจ้าโต่งกว้าง โดย
นางเทียมทุกคนทั้งจากฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขง

ในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 เป็นพิธีใหญ่ เพื่อเลี้ยงผีเจ้าโต่งกว้าง โดยนางเทียมทุกคน
จะมาประกอบพิธีกรรมที่หอเจ้าโต่งกว้าง พอใกล้เวลานางเทียมจึงเปลี่ยนชุดของตนเอง ชุดนาง
เทียมผีโต่งกว้างจะเป็นสีขาว ส่วนนางเทียมคนอื่นจะเป็นชุดสีแดง บูชาขัน 5 พร้อมดอกไม้ธูป
เทียน จากนั้นจึงเริ่มพิธีพ้อนรำ ทางดนตรีมีฆ้อง แคน กระทั่งเจ้าโต่งกว้างให้สัญญาเจียบ เพื่อ
เล่าประวัติของตน ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยง ประกอบด้วยก้อย ปิ้ง ต้ม อย่างละ
9 ถ้วย และเหล้า พอเจ้าโต่งกว้างกินแล้ว ชาวบ้านก็นำของที่เหลือใส่กระทงไปลอยที่ปากน้ำ
เซบั้งไฟ (ทศพล อาณูหาญ, 2542:80-81)

ผีเจ้าเฮือนมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของข้าโอกาสอย่างมาก ช่วยคุ้มครองบ้าน
เมืองให้สังคมอยู่เป็นปกติสุข และถ้าหากเมื่อใดที่บ้านเมืองเกิดวุ่นวาย ไม่สงบ ก็จะมีพิธีตอก
หลักบ้านหลักเมือง ซึ่งเป็นที่สถิตของผีมหัศจรรย์ให้เที่ยงตรง เชื่อว่าเมื่อกระทำเช่นนี้แล้ว ความ
เดือดร้อนวุ่นวายก็จะหายไป (กุสุมา ชัยวินิตย์, 2531: 30) อิทธิพลของผีเจ้าเฮือนต่อความมั่นคง
ของบ้านเมือง ยังปรากฏในจดหมายเหตุพระธาตุพนมในแม่น้ำโขง ณ นครพนม ของพระครู
โกศลพนมกิจ (2552: 56-58) ว่าเมื่อครั้งที่พระครูวิโรจน์รัตโนบล (รอด นนฺตโร) ไปบูรณะพระ
ธาตุพนม เมื่อ พ.ศ. 2444 พอมาถึงท่านได้เรียกประชุมชาวบ้านในตอนกลางคืน ชาวบ้านกลับ
บอกว่าอยากให้ท่านบูรณะบริเวณโดยรอบๆ องค์พระธาตุพนมให้พอได้กราบไหว้ แต่ท่าน
พระครูยืนยันว่าจะต้องบูรณะทั้งหมด ตั้งแต่พื้นจนถึงยอด หากไม่อย่างนั้นจะไม่ทำ ชาวบ้าน
จึงบอกว่า “ถ้าไปทำเช่นนั้นผีเจ้าเฮือน (สามองค์) ก็เล่นงานตายสิ ไม่ไหวนะ เมืองหลวงพ่อยู่
ที่อุบลราชธานี แต่พวกชาวบ้านอยู่ที่ธาตุพนมจะหนีไปไหนรอด” เมื่อตกลงกันไม่ได้จึงพากัน
เลิกประชุม หลังจากเลิกนั้นได้ไม่นาน เจ้าโต่งกว้างได้เข้าประทับทรงนางเทียมแล้วบอกว่า
“อ้ายโต อี้โต ไปขัดขวางไม่ให้บูรณะพระธาตุพนม กูจะหักคอกมัน ปลอยให้ท่านทำไปเลย ท่าน
ทำเพราะความเจริญรุ่งเรือง” พวกชาวบ้านยังกลับไม่ถึงบ้าน ต้องกลับมาหาท่านพระครูแล้ว
บอกว่า “แล้วแต่ท่านพระครูจะทำ ผีท่านอนุญาตแล้ว”

ผีเจ้าเฮือนในความเชื่อปัจจุบันจึงเป็นผีที่เกี่ยวข้องกับข้าโอกาสพระธาตุพนม

คำว่าเจ้าเฮือนน่าจะมาจากคำว่าพันเฮือนหิน

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “เจ้าเฮือน” ว่าอาจจะมาจากคำว่า “พันเฮือนหิน” อันเป็นตำแหน่งผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสพระธาตุพนมที่พระมหากษัตริย์ได้อุทิศไว้ เจ้าเฮือนจึงเกี่ยวข้องกับข้าโอกาสด้วยประการฉะนี้

ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปดังกล่าวว่า ในสมัยพระยาโพธิสาลราช พระองค์ได้ขุดเลี้ยงลูกข้า 2 คน จากเมืองส่วยไว้เป็นข้าहतถบาท คือ ข้ารับใช้ใกล้ชิด ผู้ที่ชื่อว่าข้าชะเอ็ง (พันชะเอ็ง) ผู้น้องไม่ปรากฏชื่อแต่พระองค์ให้ไปกินตำแหน่งเฮือนหิน จึงเรียกว่า พันเฮือนหิน มอบหมายให้ทั้งสองเป็นใหญ่แก่หมู่ข้าโอกาสพระธาตุพนมทั้งหมด ดังว่า “...พระโพธิสาลราชจึงสละโผดให้เขาสองคนเป็นใหญ่พิทักษ์หมู่ข้าโอกาสทั้งหมด จึงจุ่มหลักน้ำไว้หันแล...” (กรมศิลปากร, 2563:16)

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่าเฮือนหินนี้ว่าเป็นคำโบราณที่อาจมีมาก่อนการสร้างพระธาตุพนม ดังที่ปรากฏในลำพื่นเวียงจัน ฉบับวัดดารันยาราม ซึ่งเล่าถึงการเสด็จมากระทำพุทธทำนายของพระพุทธเจ้าที่ภูคำพำรา จากนั้น พระองค์ทรงไปโปรดสัตว์อันมีในเฮือนหินนั้น ก่อนเสด็จกลับเมืองกุสินาราย ดังว่า “...เมื่อภูพระตะตะคะตะนีรพพานแล้วตั้งนั้น สังกาดลวงไปเถิง 7 ปีตั้งนั้น ยังจักมีลูกสิตุกุตุน 1 ชื่อว่ากัสะสะประ ก็จักเอาทาดหัวอกุตตะคะตะมาที่นี้ ก็จักมีพายหน้าฟูรบ่อย่าชะแล สัพพะยูเจ้าก็จึงสระเต็ดไปโผดสัตตัว 1 อันอยู่ในที่เฮือนหินนั้น ก็ออกมานั่งคู้เข้าไหว้สัพพะยูเจ้าแล้วตั้งนั้น สัพพะยูเจ้าก็สระเต็ดคินเมื่อเมืองกุตสิมนะลายแล้ว...”

คำว่าเจ้าเฮือนหินนี้ไม่ปรากฏในกฎหมายล้านช้างทั้งในโพธิสาลาษกหมายสมัยพระเจ้าโพธิสาลราชกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช แต่หากแปลตามศัพท์ คำว่าเฮือนหิน คือ เรือนหรือที่อยู่อาศัยที่สร้างด้วยหิน ซึ่งอาจหมายถึงปราสาทขอมก็ได้ แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่อยู่ในเฮือนหินต้องเป็นผู้มีฐานะ อาจเป็นชนชั้นปกครองในท้องถิ่น เพราะชาวบ้านธรรมดาอยู่เรือนไม้ไผ่ เฮือนหินจึงเป็นคำที่สะท้อนสถานะของเจ้าของด้วย

ทั้งนี้ยังพบคำที่คล้ายกัน คือ คำว่าเจ้าเฮือน

คำนี้พบที่ฐานพระพุทธรูปบุเงิน ซึ่งบรรจุอยู่ในองค์พระธาตุพนมจำนวน 2 องค์ พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้ขณะที่มีการบูรณะองค์พระธาตุใน พ.ศ. 2518-2522 ภายหลังจากพระธาตุพนมล้มทลายลง คือ พระพุทธรูปบุเงิน หมายเลข ธ. 1934/95 พบในกรุหมายเลข

15 ที่ฐานมีจารึกว่า “พระเจ้าเจ้าเอือนใต้สร้าง” (กรมศิลปากร, 2522:189) และพระพุทธรูป บุษเงิน ปางมารวิชัย หมายเลข 2719/92 พบในกรุหมายเลข 26 ที่ฐานมีจารึกว่า “พระเจ้าองค์ นี้เจ้าเรือนกลาง (เจ้าเอือนกลาง) สร้างหาเจ้าองค์พี่” (กรมศิลปากร, 2522:183) เชื่อว่าความ ในจารึกนี้ได้แสดงถึงฐานะของเจ้าเอือนกลางว่ามีฐานะเป็นชนชั้นปกครองในท้องถิ่น ด้วยการ ใช้สรรพนามเรียกพี่ของเจ้าเอือนกลางที่อุทิศผลบุญไปให้ว่า “เจ้าองค์พี่”

ด้วยเหตุนี้คำว่าเจ้าเอือนหิน เจ้าเอือนใต้ และเจ้าเอือนกลาง จึงเป็นคำที่ระบุ ตำแหน่งผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสทั้งหลาย

เจ้าเอือนอาจเป็นคำเดียวกับคำว่าพระยาธาตุ

คำว่าเจ้าเอือนที่แสดงตำแหน่งผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสนี้ ต่อมาในสมัยพระเจ้าไชย เซษฐาธิราชพบมีการใช้คำว่าพระยาธาตุแทน ดังว่า “...จุ่มเอาพระองค์ใส่หัวพญาธาตุว่าให้ พญาธาตุรักษาหน้าท่อนต่อนดินพระมหาธาตุเจ้า อย่าให้เหล่ากา ให้เก็บก่าเอาพิษชะอาการในเขต ดินดอนอันปิดตาเฮา (พระยาโพธิสาลราช) พระองค์หากได้เวนให้แก่พระมหาธาตุเจ้า มาเป็น อุกรณ์หยุดยา เป็นเนื้อเป็นหนังแก่พระชินธาตุเจ้า เพื่อให้ยู่ยงเฮียงไปเท่า 5000 วัสสาเทอญ...” (กรมศิลปากร, 2563:19) หมายถึง พระเจ้าไชยเซษฐาธิราชได้มีพระราชโองการให้พระยาธาตุ รักษาแผ่นดินของพระธาตุพนม ให้เก็บผลประโยชน์ที่ได้จากการประกอบอาชีพของข้าโอกาส มาบำรุงรักษาพระธาตุพนม

ตำแหน่งพระยาธาตุนี้ สืบต่อมาถึงในสมัยพระยาหลวงนครพิชิตราชธานีโคตรบอง สันนิษฐานว่าพระยาธาตุนี้มี 2 คน ดังว่า “...พ่อเฒ่าพญาหลวงศรีโคตรบูรณให้โอวาทแก่พญา ธาตุว่า ประการหนึ่งข้าโอกาสหยาดทานให้รักษาเขตดินดอนไฮน่าน้ำหนองกองปลา ที่อันใด พญาสุมินทรราช (พระยาสุमितถธรรม) แลประสาทให้ไว้เป็นของอุกรณ์แก่มหาธาตุเจ้าดังกะ ดิสญาไว้ว่า อย่าให้หยุบหัวขายบายหัวถือ ไปได้มาเหนือทางใด ให้พญาทั้ง 2 มาคอบเจ้าโอกาส ...” (กรมศิลปากร, 2563:20)

ในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปได้ระบุชื่อ แสนกลางน้อยสีมุงคูล ว่า เป็นผู้รักษาพิชชะหมู่ชุมชน้องลูกหลานช้อยโอกาสทั้งหลาย (กรมศิลปากร, 2563:21) หมายถึง แสนกลางน้อยสีมุงคูล เป็นพระยาธาตุ ในสมัย “สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ บรมบพิตร พระมหา ธานามปโศโตโกสัตตราชเจ้า” (กรมศิลปากร, 2563:21)

ด้วยเหตุนี้จากเนื้อความข้างต้น จึงสามารถสรุปได้ว่า เจ้าเอือน เป็นตำแหน่งผู้ปกครองเหล่าข้าโอกาสพระธาตุพนม มีเจ้าเอือนใต้ เจ้าเอือนกลาง ภายหลังเรียกพระยาธาตุแทน พบใช้ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และพระยาวรวงษามหาธรรมิกราช

ฝึมหะคักดีกับฝึเจ้าเอือนเป็นฝึคนละประเภทกัน

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานข้างต้น จึงเชื่อได้ว่าการกำหนดตัวตนของเจ้าเอือนทั้ง 3 ในปัจจุบัน ให้ตรงกับฝึมหะคักดีทั้ง 3 น่าจะเกิดความสับสนในความเข้าใจของคนชั้นหลัง เนื่องจากฝึทั้งสองเป็นคนละประเภทกัน มีหน้าที่หลักต่างกัน โดยฝึมหะคักดีหมายถึงเจ้าเมืองทั้ง 3 ที่อาสาพระมหากษัตริย์มารักษาพระธาตุพนม และกระทำตนให้ตายร้ายเป็นฝึเพื่อจุดประสงค์ในการปกป้องรักษาพระธาตุพนม ส่วนเจ้าเอือน คือ ผู้ปกครองข้าโอกาสพระธาตุพนมที่แต่งตั้งโดยกษัตริย์ เดิมเรียกพันเอือนหิน เจ้าเอือน หรือพระยาธาตุในเวลาต่อมา เป็นฝึบรรพบุรุษของผู้ปกครองข้าโอกาสทั้งหลาย ไม่ได้กระทำตนให้ตายร้าย

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันอาจเข้าใจว่า ฝึมหะคักดีทั้ง 3 เป็นบรรพบุรุษของข้าโอกาสก็ได้ เนื่องจากมีการนำเอาลักษณะอันโดดเด่นของฝึทั้งสองประเภทมาผสมกัน กล่าวคือ เอาตัวตนของฝึมหะคักดีที่มีฤทธิ์เพราะตายร้ายมาแทนฝึเจ้าเอือน (ฝึบรรพบุรุษ) แต่ยังคงกำหนดหน้าที่ในการเป็นผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสทั้งหลายซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าเอือน พันเอือนหิน หรือพระยาธาตุในอดีต

ทั้งนี้มีข้อสังเกตเกี่ยวกับอูรังคะธาตุนิทานฉบับความสมบูรณ์กับตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยย่อเกี่ยวกับเรื่องฝึมหะคักดีที่ปรากฏเฉพาะเพียงในฉบับหลัง ด้วยเรื่องฝึมหะคักดีนี้เป็นความเชื่อพื้นเมืองเช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องผีดำ ผีเอือน ที่ปรากฏในท้องถิ่นล้านช้าง มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนโดยมาก ตำนานพระธาตุพนมที่บันทึกเรื่องนี้จึงน่าจะเป็นสำนวนพื้นบ้านที่ใช้เล่ากันมาในท้องถิ่นมาก่อน ส่วนอูรังคะธาตุนิทานที่ตัดเอาความเชื่อเรื่องผีนี้ออกไปเสีย ก็เพราะเป็นตำนานสำนวนพระพุทธานุศาสนาคือผู้แต่งได้แต่งให้ลือกับประวัติพระพุทธานุศาสนามาก จึงตัดความเชื่อเรื่องผีของท้องถิ่นออกเสีย แต่ยังคงไว้ซึ่งเทวดาในพระพุทธานุศาสนาที่ลงมาปกป้องรักษาพระธาตุพนมทั้ง 6 ด้าน รวมถึงความเชื่อเรื่องนาคก็แต่งให้ลือกันไปกับพระพุทธานุศาสนา หรือในประเด็นของพระยาสุวรรณภิงคารที่ปรารถนาจะตัดศีรษะถวายธรรมของพระพุทธเจ้า แต่กระทำไม่สำเร็จเพราะมเหสีได้ห้ามไว้ด้วยเหตุผลที่

ว่า หากมีชีวิตรอยู่ทรงจะทำประโยชน์ในพระพุทธศาสนาได้มากกว่า ซึ่งเป็นลักษณะการเขียนในทำนองที่ตัดเรื่องปาฏิหาริย์รวมถึงความเชื่อเรื่องผีทิ้งไป อย่างไรก็ตามในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยย่อก็พยายามปรับถ้อยคำไม่ให้ขัดกับพระพุทธศาสนาเช่นกัน โดยเรียกผีมหะศักดิ์ว่าเทพมหะศักดิ์ เป็นเทวดามหะศักดิ์ที่มีฤทธิ์ เป็นต้น

สรุป

เทวดาที่รักษาอุรังคธาตุ คือ เทวดาประจำทิศทั้ง 6 ได้แก่

- 1) เทวดาชื่อว่าวนปคุม รักษาทิศเหนือขององค์พระธาตุ มีตม (ป่า) ไม้ เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นยักษ์ บริวารของท้าวกุเวร (เวสสุวัณ) มีบริวาร 1000 ตน
- 2) เทวดาชื่อภุมปติรุกขา รักษาทิศใต้ขององค์พระธาตุ มีตมไม้ใหญ่ หรือไม้เลื้อย ไม้เครือขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นกุมภภัณฑ์ บริวารของท้าววิรุพหก มีบริวาร 500 ตน
- 3) เทวดาชื่อโพธิรุกขปัตตะ รักษาทิศตะวันตกขององค์พระธาตุ มีตมโพธิ์ขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นนาค เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ มีบริวาร 500 ตน
- 4) เทวดาชื่อสรุทธกา รักษาทิศตะวันออกขององค์พระธาตุ มีบึงใหญ่ คือ บึงธาตุ เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นคนธรรพ์ เป็นบริวารของท้าวธรรฐ มีบริวาร 500 ตน
- 5) เทวดาชื่อวิจิตรเลขา รักษาทิศเบื้องบน คือ เขตแดนโดยรอบพระธาตุ เป็นบริวารของพระอินทร์ มีบริวาร 1000 ตน
- 6) เทวดาชื่อสุนทริณี หรือพระแม่ธรณี รักษาทิศเบื้องล่าง คือ พื้นดิน มีบริวาร 500 ตน

ผีมหะศักดิ์ที่รักษาอุรังคธาตุ คือ เทพมหะศักดิ์ 3 ได้แก่

- 1) เจ้าแสนเมือง รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า มีศาลอยู่ริมบึงตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2) เจ้าเมืองขวา รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก อยู่หน้าวัด ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
- 3) เจ้าโต่งกาง (โต่งกว้าง) รักษาน้ำ ดิน อุบมุงพระมหาธาตุเจ้า ตั้งแต่ปากน้ำเซไหลตกปากกำแพงทิศใต้

นอกจากนี้ยังมีเจ้าเฮือนที่เดิมหมายถึงผู้ปกครองข้าโอกาสซึ่งพระกษัตริย์ถวายไว้ให้ดูแลรักษาพระธาตุพนม เรียกพันเฮือนหิน หรือพระยาธาตุ แต่ปัจจุบันเกิดความเข้าใจใหม่ว่าหมายถึงฝีมะเทศก์

เทวดาทั้ง 6 และมเหศก์ตั้ง 3 มีฤทธิ์อำนาจบันดาลให้สิ่งอันปรารถนาของคนทั้งหลายสมความปรารถนาได้ ดังที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปว่า “...ภิกขุสังฆะ ข้าโอกาสทั้งหลาย แลปุคคละผู้ใด คือว่า นักบวชแลคฤหัสถ์ ผู้เป็นใหญ่ก็ได้ ได้กระทำบุญรักษาศีลเมตตาทาวนา ได้ให้ทานอันใดอันหนึ่งก็ดี ให้หยาดน้ำอุทิศไปเถิงเทพบุตรแลมเหศก์ตั้ง 3 ตน เอาอุรังคธาตุเป็นที่พึงแล แม้นว่าปรารถนาเอาอันใดก็ดี เทวดามเหศก์ตั้งทั้งหลาย หากค้าขูให้หุ้จจำเรียด้วยสมบัติข้าวของ มีอายุมันยืนแก่ปุคคละผู้ปรารถนานั้นแล...” (กรมศิลปากร, 2563:15)

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2537). **อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม**. พิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว.
- กรมศิลปากร. (2522). **จดหมายเหตุการณ์บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2563). **อุรังคนิทานธาตุ ฉบับหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม**. นครพนม: หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม.
- จอมพล สมหวัง พระสุภะภักดิ์ ปิยสีโล. (2561). “อิทธิพลของท้าวจตุโลกบาลที่มีต่อสังคมพระพุทธศาสนาล้านนา”. **วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ**. 3(1), 18.
- ทศพล อางหาญ. (2542). **ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม**. วิทยานิพนธ์ ศิลปะศาสตร์ มหบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2542). “มเหศก์, ฝีมะเทศก์”. **สารนุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 11**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- พระครูโกศลพนมกิจ. (2552). **จดหมายเหตุพระธาตุพนมในแม่น้ำโขง ณ นครพนม.**
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา). (2551). **อรัญคณิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร).**
พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร :นิลนารากการพิมพ์.
- พระมหาดวง รามางกูร. (2476). **พื้นเมืองพนม (ประวัติวงศ์เจ้าเมืองพนม).** กรุงเทพมหานคร:
วัดบวรนิเววิหาร.
- พิเชษฐ สายพันธ์. (2542). “ผีเจ้าเฮือน 3 พระองค์ : พิธีกรรมสืบทอดกลุ่มข้าโสภาธาตุพนม”.
ไทยคดีศึกษา. 15(2), 48.
- เพลิงสุริยเทพ รามางกูร ณ โคตะปุระ. (ปริวรรต). **ลำพื่นเวียงจัน.** (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่)
- ภาณุพงษ์ อุดมศิลป์. (2554). **ลัทธิพิธีการนับถือเจ้าแม่สองนางกับชุมชนชายฝั่งลุ่มน้ำโขง.**
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.**
กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด.
- สพสันต์ เพชรคำ. (2554). **ลวงลุ่มน้ำโขง: พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบริเวณ
พรมแดนไทย-ลาว.** วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2545). **ลำดับกษัตริย์ลาว.** กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
- อรรถ นันทจักร. (2529). **ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจด
บันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20.** วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2520). **คัมภีร์พระธรรมศาสตร์บูรณ.** กรุงเทพมหานคร: สบายสาร.